

AGENDA MORALĂ A EDUCAȚIEI PENTRU CETĂȚENIE

Graham Haydon

Institutul de Educație

Universitatea din Londra

Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord

Confuzia privind morala

Am pornit de la premisa că în societatea noastră nu există o reprezentare clară a ideii de morală. Pe de o parte, există tendința de “personalizare” a moralei, în sensul că aceasta depinde de opțiunea individului și de modul în care el se raportează la un fapt. Consider că termenul “relativism”, folosit adesea pentru a descrie această tendință, nu este cel mai adecvat, dar nu voi argumenta acum această afirmație. Pe de altă parte, se manifestă din ce în ce mai des tendința de a folosi termeni din limbajul eticii în viața publică, drept dovadă retorica lui Tony Blair despre campania din Kosovo, în care nu a folosit doar termeni specifici eticii, ba chiar cuvântul “moral” în discursul despre război. Nu vom discuta aici dacă sunteți sau nu de acord cu afirmațiile sale, problema acum o constituie nu opțiunea personală, ci discutarea unor idei împărtășite despre morală. Un apel la morală este adesea primit cu neîncredere, așa cum scria recent P. Standish: *Pentru mulți oameni chiar cuvântul morală a devenit , sugerând corectitudinea rigidă a comportamentului victorian, represiunea sexualității (dacă nu eliminarea sa), supunerea timidă la conformism și o încremenire sigură a vocii* (R. Smith, P. Standish (editori), **Învățând despre Bine și Rău: Educația morală în cumpănă**, Trentham 1997, p. 50).

Ambivalența este reflectată în concepția despre educație pentru cetățenie – cum se poate vedea din rezumatele prezentate la această conferință (**Conferința despre cetățenie pentru profesori și cercetători**, Institutul de Educație, Universitatea din Londra, 7-8 iulie 1999). Pentru unii oameni este limpede că educația morală și educația pentru cetățenie sunt foarte

strâns legate, în timp ce alții vor discuta despre educația pentru cetățenie independent de orice subiect aparținând moralei. Pentru aceștia din urmă, dacă educația morală ar trebui să fie până la urmă inclusă în curriculum, locul ei ar fi într-un domeniu care pune în discuție probleme legate de opțiunea individuală și de stilul de viață – cum ar fi PSHE – și nu probleme legate de cetățenie.

O responsabilitate a educației pentru cetățenie

Dacă am dreptate că actuala concepție reflectă această ambivalență, atunci cum ar trebui să răspundă educația? Una dintre posibilități ar fi să o ignore, ca și cum educația nu ar avea nici o responsabilitate în raport cu această continuă confuzie. Dar nu ar fi nimic de făcut în legătură cu unele aspecte care sunt cu siguranță importante pentru cetățenie. În unele privințe cetățenia presupune împărtășirea unor valori și, de asemenea, presupune că noi înțelegem, tolerăm și eventual susținem valori diferite. Nu putem spune, cel puțin nu înaintea interpretărilor ulterioare, că printre valorile în cauză nu sunt incluse și unele morale. Dacă trebuie să facem un fel de distincție din punct de vedere al opiniei publice sau personale, nu putem spune dinainte că morala are legătură numai cu aspectele publice sau individuale ale distincției. La o primă vedere, categoria moralei intersectează distincția public/personal. Există loc pentru diferite interpretări atât între indivizi, cât și între tradițiile culturale și religioase.

Educația al cărei scop îl constituie un cetățean educat nu poate ignora aceste diferențe. Înseamnă că educația pentru cetățenie ar trebui să considere morala, în mod explicit, ca un subiect de dezbatere și din moment ce există puncte de vedere diferite –morala ca opțiune personală, ca fiind dată de la Dumnezeu, ca fiind o convenție socială etc. – acestea trebuie discutate. Este necesară observația că acesta nu este un simplu ecou al opiniei familiare că în cadrul educației pentru cetățenie temele controversate să fie discutate: unde există acord și de ce, unde este dezacord și de ce. Ce semnifică acordul/dezacordul? O astfel de discuție nu va conduce prin ea însăși la o convergență a opiniilor, ci poate aduce doar un plus de claritate în privința diferențelor – ceea ce înseamnă, totuși, un câștig. Dacă dorim respectul mutual pentru diferențe, trebuie întâi să înțelegem diferențele. Pe de altă parte, ar putea fi pozitivă împărtășirea acelorași înțelesuri ale moralei, dar discuțiile și înțelegerea diferențelor nu conduc la aceasta. Repetând, împărtășirea aceleiași concepții nu înseamnă numai un acord asupra anumitor valori (de ex., considerarea anumitor comportamente ca fiind incorecte).

Este o interpretare comună că atunci când politicienii sau cetățenii obișnuiți au tendința de a face apel la morală în discursuri publice, cel puțin au o înțelegere mutuală a aspectelor la care au făcut apel.

Există speranțe pentru o astfel de înțelegere comună? Ar mai trebui adugată întrebarea: ce au de făcut profesorii în legătură cu aceasta, va trebui ca ei să răspundă solicitărilor atât pentru PSHE, cât și pentru cetățenie? În discursurile anterioare cuvântul “moral” a apărut de câteva ori, dar fără a fi explicat. Autorii au presupus că înțelesurile sale sunt evidente. Dacă da – și nu putem presupune că există o înțelegere comună a moralei pentru cetățeni – atunci nu avem nici un motiv să presupunem că ea există pentru profesori. Chiar dacă nu sunteți convingși că cetățenii au nevoie de o înțelegere comună a moralei, atunci trebuie să acceptați că profesorii au nevoie de o concepție comună. Dar de unde ar trebui să vină o astfel de concepție? Cu siguranță nu adunând la un loc câteva accepțiuni particulare ale moralei și transmițându-le profesorilor - și prin aceștia cetățenilor – ca și cum ar fi convertibile într-o singură accepțiune corectă. Nimeni nu are autoritatea să facă asta. Nu este rolul politicienilor sau al profesorilor să hotărască, de exemplu, dacă o veche accepțiune a moralei este corectă sau dacă o accepțiune religioasă este greșită sau invers. Dacă cele două accepțiuni ale moralei sunt exclusive, atunci se creează un impas. Pe de altă parte, este posibil ca cetățenii într-o societate pluralistă să convergeze către o anumită accepțiune a moralei care să răspundă anumitor scopuri publice, în timp ce nu ar trebui respinse alte accepțiuni ale moralei. Dacă acest lucru este posibil, atunci va fi posibil ca educația civică să promoveze o anumită concepție despre morală, fără a exclude sau a subestima alte puncte de vedere.

O concepție despre morală

Consider că ne este accesibilă o concepție despre morală care are implicații pentru noțiunea de cetățenie. Poate exista o concepție familiară despre morală, care pentru unii poate părea evidentă, dar cu siguranță nu este la fel pentru toți. Este ceea ce unii filosofi numeau morala în sens restrâns. În acest caz, morala este un sistem de constrângeri privind comportamentele oamenilor, îndeplinind funcția socială de protejare a intereselor altor persoane, prin controlarea înclinațiilor umane de acționa într-un mod care ar dăuna intereselor celorlalți (aceasta nu este o definiție riguroasă, ci doar un mod de a contura o idee). Există alte aspecte care pot apărea în concepția despre morală a altora, dar care nu sunt surprinse în această relație. În acest sens restrâns nu se spune nimic despre ce ar trebui să urmărești în viață,

cum ar trebui să trăiești, ce fel de persoană să fii, nu oferă anumite constrângeri clare în privința vătămării altora. În acest caz, rolul moralei e mai degrabă asemănător cu cel al codului penal, dar modul ei de operare este mai puțin formal: nu este clar codificată, nu prevede sancțiuni formale etc. Putem spune că există în special sub forma unor idei împărtășite – idei care sunt parte a discursului public care este transmis din generație în generație și care este evocat cu diferite ocazii.

Ce fel limbaj?

În *Valori, virtuți și violență: educația și înțelegerea moralei* (Blackwell, 1999) spuneam mai multe despre această concepție a moralei în sens restrâns și, de asemenea, despre limbajul utilizat. Probabil modul evident de exprimare a conținutului moralei (în sens restrâns) sunt normele, adică prescripții privind comportamentul (ce să facă și ce nu, include în “norme” și reguli și principii, deși există o distincție importantă între acestea). În unele scrieri filosofice recente acest limbaj a fost înlocuit prin exprimarea calităților dezirabile ale unei persoane sau a “virtuților”. Termenii diferiți pot exprima concepții diferite despre ce înseamnă educația morală; educația morală care utilizează limbajul virtuților determină dezvoltarea cetățenilor într-un anumit mod, având un anumit tip de motivație, de preocupări, pe scurt, să fie într-un anumit fel și nu în altul.

Educația morală în limbajul normelor aduce în prim-plan că oamenii sunt conștienți de norme și le vor respecta; astfel, se interesează mai puțin de sentimentele, motivațiile lor. Pentru a exemplifica – și permiteți-mi o drastică simplificare în acest caz – dacă este important ca oameni să nu se comporte violent, morala în limbajul normelor va încerca să prevină comportamentul violent prin reguli precum “nu fi violent”, o regulă care se așteaptă a fi respectată, deși uneori oamenii sunt tentați să fie violenți. O morală utilizând limbajul virtuților ar fi preocupată ca oamenii să nu fie violenți, în sensul de a nu fi înclinați să fie violenți – o problemă mai degrabă a sentimentelor și a motivației decât a acțiunii.

Continuarea acestei dezbateri ne-ar îndepărta de la principalul argument, prin urmare aș dori să subliniez trei aspecte: 1) Consider că limbajul normelor are o anumită prioritate dacă vorbim despre morală în sens restrâns. Acest tip de morală funcționează în special prin influențarea, uneori constrângerea comportamentului oamenilor. Dar (2) chiar și o morală gândită în sens restrâns este puțin probabil să funcționeze în întregime în limbajul normelor. Este atât de înrădăcinată în modul obișnuit în care vorbim că ne referim la calități personale

(curaj sau lașitate, onestitate – generozitate – josnicie etc.), încât orice încercare de a restrânge morala în accepțiune restrânsă la utilizarea doar a unui limbaj al normelor nu are viitor.

O implicație pentru educație a acestei scurte considerații asupra diferitelor moduri de înțelegere a moralei este că profesorii, înainte de toți, trebuie să fie capabili să lucreze cu ambele feluri de limbaj, să fie capabili să înțeleagă diferențele și asemănările/legăturile dintre acestea. În același timp, o altă implicație a acestei argumentări este că voi arăta în cele ce urmează despre conținutul moralei în sens restrâns că voi utiliza un limbaj al normelor, fiind conștient că acesta nu este singurul tip de limbaj utilizat discursuri publice

O morală la care cetățenii pot participa

De ce ne-ar preocupa, ca un aspect al educației pentru cetățenie, morala în sens restrâns?

Am spus deja că nu datorită vreunui argument că acesta ar fi singurul mod corect de a înțelege morala. Mai degrabă, oamenii într-o societate pluralistă ar trebui să fie de acord că alte sensuri ale moralei ar avea alte implicații, cel puțin în cazul în care morala, în sensul la care ne-am referit, există ca fenomen sau ca instituție socială. Ideile morale există, sunt exprimate în discursurile publice, inclusiv despre educație, adesea în forma normelor (să nu minți, să-ți ții promisiunile, să nu iei ce nu-ți aparține, să nu faci rău altor persoane etc.) și ar fi greu de crezut că referirea la astfel de idei nu marchează o diferență, cel puțin uneori, în comportamentul oamenilor – de aceea, morala în acest sens are într-o oarecare măsură același rol precum legea.

Care este efectul acestei concepții a moralei asupra cetățenilor? Aceasta aduce morala în viața publică, în care cetățenii înșiși pot exercita o influență. Astfel, morala exprimată clar în discursul public nu este eternă. Ea se schimbă în timp, cel puțin în unele privințe (sunt exemple clare în legătură cu comportamentul sexual) și schimbările pot fi interpretate în funcție de scopurile pe care le servește morala. Sigur, cei mai mulți dintre cetățeni, individual, nu exercită prea mare influență asupra schimbărilor ce vor avea loc; astfel poate părea individului că morala (deși conținutul ei pare acum diferit de cel de acum 50 de ani) este ca un grilaj pus peste comportamentul individului.

Și într-un fel, așa trebuie să fie, precum legea; astfel, ne întoarcem la ideea că totul apare ca opțiune a individului.

Dar legea e susceptibilă de schimbare prin procedee ușor de înțeles, în care indivizii se pot implica. Procesele prin care morala, ca instituție socială, se schimbă nu sunt chiar foarte

diferite, deși ele nu sunt formalizate. Consensul are mare legătură cu aceasta; morala ca instituție nu poate exista fără consens în societate și nu se poate schimba fără să existe consens. Dar dacă în cazul legislației există procedee formale de schimbare în funcție de votul majorității, nu există un proces explicit care să determine schimbări la nivelul eticii. În timp ce există consens privind unele norme morale, ele rămân în vigoare în singurul mod în care pot avea putere; când nu mai există consens, respectul pentru norme tinde să se diminueze sau acestea sunt înlocuite de alte norme.

Aș accentua că prin consens, aici nu înțeleg acordul majorității, ci înțeleg, în mod ideal, acordul tuturor. În practică, desigur, nu ne putem aștepta la consensul tuturor, probabil nici în privința celor mai evidente principii morale. Aceasta ne situează între două extreme ale moralei? Cu siguranță nu. Morala ca instituție socială existentă are o anumită inerție sau dacă vrei un fel conservatorism înăscut. Cu toate acestea ea se schimbă și procesele prin care se schimbă nu trebuie să ne fie neclare. Oamenii se pot întreba dacă anumite norme servesc rolului pe care morala (în sensul la care ne-am referit) ar trebui să-l aibă; ei își pot exprima opiniile cu privire la unele aspecte, pot discuta relevanța unor anumite norme în anumite circumstanțe etc.

Acest lucru se întâmplă oricum și nu diferă de modul în care legile sunt criticate și, eventual modificate. Ceea ce vreau să susțin este că un procedeu care oricum se întâmplă ar trebui să devină pe cât posibil transparent și inclusiv. Oamenii ar trebui să se vadă pe ei înșiși nu ca pe un obiect al unei forțe străine numite “morală” – acesta e un mod de a vedea lucrurile care aduce scepticism și nihilism –, ci ca participanți la morală.

De ce ar trebui cineva să ia în serios aceste lucruri?

Aceasta este, pe scurt, concepția despre morală pe care cred că educația pentru cetățenie ar trebui să o promoveze. Fără îndoială, multe întrebări vor apărea în legătură cu aceasta și prevăd că cele mai presante vor fi: De ce ar trebui cineva să ia acest mod de a gândi morala în serios? Dacă morala, așa cum este acum într-o anumită societate, spune că nu trebuie fac ceva, de ce aș asculta? De ce aș acorda normelor dominante respect/autoritate dacă recunosc că ele sunt construcții sociale ale umanității (cel puțin așa cum sunt exprimate, gândite și susținute)?

Cred că răspunsul care poate fi dat aici trebuie să fie asemănător cu răspunsul la întrebarea **de ce o persoană trebuie să manifeste respect față de lege**. Desigur nu toată lumea va

respecta legea, iar mulți vor încălca anumite legi; cu toate acestea, într-o societate democratică (cu toate deficiențele din viața de zi cu zi) e posibil să vezi o parte a societății pentru care legile sunt făcute și procesul prin care acestea sunt făcute. Oamenii care se simt în acest fel ca fiind cetățeni e mai mult probabil că vor lua legile în serios. Cred că același lucru poate fi spus și despre morală ca instituție socială. E posibil ca oamenii să se simtă înstrăinați de aceasta (ceea ce este foarte probabil dacă percepția lor e ca ceva transmis din generație în generație, pe bucăți de piatră, de către oameni cu putere).

De asemenea, e posibil ca oamenii să se simtă părtași la aceasta (cu toate îndoielile și controversale). Deci scopul educației în înțelegerea moralei trebuie să fie același cu scopul declarat al educației pentru cetățenie într-o societate democratică: oamenii să se considere pe ei înșiși ca incluși, nu excluși.

NOTĂ: Observ un aspect legat cetățenie în propunerile recente privind Curriculum-ul Național. E posibil să fie făcute în PSHE. În cadrul PSHE există o frază provocatoare în propunerea pentru clasele 3 și 4 (în prima frază a textului pentru fiecare clasă: *în contextul judecății morale*). Este curios deoarece expresia pare a fi utilizată aici fără nici o explicație. Aș putea presupune de ce este aici, dar nu aș putea confirma acum.

Traducerea: Simona Velea

Traducerea a fost organizată în cadrul proiectului South-East European Education Co-operation Network, inițiat de Center for Educational Policy studies, Slovenia.